

A gyógyszerészet történetéből

Gyógyszerészet 17. 223—224. 1973.

EGY ELFELEJTETT ERDÉLYI GYÓGYSZERÉSZ A XVIII. SZÁZADBÓL

SZEPESSY GÉZA

A szerző a feledésbe ment Benkő József (1740—1814) gyógyszerész sokoldalú munkásságát, a rendkívüli képességű polihisztor, kémikus, botanikus tudós életét eleveníti fel.

*

A „Magyar Hirmondó” 1780-ban kiadott egyik számában érdekes híre bukkantam [1]. Egy bizonyos Benkő József előadást tartott a brassói gyógyszerészeknek, akikkel együtt botanizált, herbáriumokat gyűjtött és előadásokat tartott, mint az a hírlapi közleményből is kiderült Felfigyelt rá a neves protomedikus Chenot, és munkásságának ismeretében a tervezett kolozsvári egyetem tanzsékére akarta állítani; gyógyszerészet, kémia és növénytan oktatása céljából. Az említett előadás már az egyetem „virulása” idején készült, mikor Störck felújította a „Cicuta” használatát (1760), utána a Stramonium, Aconitum, Hyoscyamus, Pulsatilla stb erős hatású szereket, de arról már nem gondoskodtak, hogy az orvosok és gyógyszerészek ezeket meg is ismerjék, sőt: maga az erdélyi „rossz szellem” vetett ennek gátat. Mindezek felkeltették érdeklődésemet Benkő József iránt, akivel általában a történetesek foglalkoztak, lévén a rendkívüli képességű tudós polihisztor: monográfus, botanikus, gyógyszerész és kémikus; akit tudása miatt üldözött az erdélyi szászság és akinek élete szenvedések, meg nem értés és intrika között zajlott.

„Josephus Benkő de Közéapajtha, nobilis, de Árkos” néven szerepel több munka szerzőjeként. Születési helye után számos esetben olvasható a „de Bardócz” előnév is. Bardóczon, 1740-ben született és 1814-ben nagy nyomorban halt meg. Háromkötetes csonka műve, fennmaradt szerény kis füzetek [2] mellett legjelentősebb volt a „Nomina Vegetabilium” (1773?), melyet később már név nélkül jelentetett meg Weszelszky Antal könyvében (1798). Ez a mű valójában az első magyar kísérlet volt a népi növények gyűjtésének leíró történetében. Azt, hogy milyen kitűnő munka volt, tanúsítják azok a művek, melyeket később az ő munkája felhasználásával készítettek [3]. Mikó és Orbán Balázs [4] igen meleg hangon emlékezett meg róla, de elsősorban mint historikusról és tanárról, valamint evangélikus papról. Elismerik, hogy méltatlanul mellőzték és üldözték, elkeserítették majd elzüllesztették a rendkívüli képességekkel megáldott tudóst. Nem áll szándékomban ismételni a lexikonokban megjelent életrajzát [5], sokkal inkább azokat a részleteket, melyek ezekben a művekben nem szerepelnek és egyben erőteljesebben kihangsúlyozni természettudományos munkásságát.

Nagyon nehéz életútját figyelemmel kísérni; sok esetben csak a következtetés segít. Kikerülve a nagyenyedi kollégiumból, Linné szellemében, de autodidakta módon képezte magát rendkívüli képességű történésszé és nyelvesszé, botanikussá és gyógyszerésszé, melynek jelentőségét még a legelőgultabb száz orvosok is kénytelenek voltak elismerni. A gyógynövényekkel való kutatómunkához Agnethler Mihály nagyszebeni orvos, majd helmstädti tanár (1752) irányíthatta, aki emellett hódolt mind a történetkutatásoknak, mind a numizmatikának. Ez annál is inkább feltételezhető, mert az orvos Linnének olyan lelkes híve volt, hogy saját pénzén Halléban kiadatta legfontosabb műveit. Dedikált példányai még ma is fellelhetők néhány erdélyi könyvtárban [6].

A természettudományos látásra nagybátyja Hermányi Dénes József († 1763) természetbarát és mineralógus is oktatta, aki lehetővé tette számára, hogy a kollégium herbáriumait, könyveit és Theöke mikroszkópját használhassa. 1767 körül döntött végleg a gyógynövények mellett. Ez nem kis mértékben volt köszönhető környezetének (Pataky Mihálynak, Incze Mihálynak, Bruz Lászlónak) valamint Weszprémi Istvánnak, aki könyvekkel látta le, de talán legfőképpen az erdélyi protomedikusnak: Chenot Adámnak. Ez a tudós ösztökölte arra, hogy Linné szellemében megírja kitűnő művét, a „Flóra Transylvanica”-t (1770—72). A nagy terv, hogy privát kollégiumban oktassák a gyógyszerészeket botanikára, valamint, hogy egy botanikus kert létesüljön, az intrikán megbukott, bár a kormányzék azt engedélyezte Chenot kérésére. Ezt a rendkívül csúnya és tudománytalan viselkedést Mikó már említett könyvében bőven tárgyalja; ezt tehát nem részletezem. Mindenesetre a megbántott Benkő félreállt, és helyét senki sem töltötte be, nemhogy az egyetemen, de az annyira sürgetett gyógyszerész-kollégiumban sem. (A kémikus Barra Ferenc, az erdélyi ásványvizek első elemzője; Fejérváry István botanikus és mások igyekezete sem sikerült!)

A kilátástalan küzdelemben egészsége megrendült és teljesen visszavonulva, magányában megírta a haladó gyógyszerészek számára második nagy művét is: „Compendium philosophiae botanicae idest terminologia latino-germano hungarica”. Ez bevezetése lett a „Flóra Transylvanica” című alkotásának és egyben hosszú ideig mint kézikönyv is szerepelt. Ő maga sem mulasztotta el hangoztatni, hogy valójában Ch. F. Reuss munkáját dolgozta át [7]. Ennek a kiadatlan impuruma 1810-ben került Marienburg Lukácshoz, majd tőle az ún. Jankovics-gyűjtemény útján a Magyar Nemzeti Múzeumba (Josephi Benkő: „Collectanea histo-

rica quart. lat. 489.). A kézirat első lapján német jegyzetet találunk *Marienburg* kezelésével:

„Cronstadt 1810 in Apr. L. J. Marienburg.”

Nyilvánvaló, hogy akkor kapta Közép-Ajtáról, ahol *Benkő* „... in elendsten Zustände lebt”. Annak ellenére is, hogy már teljesen lezűllött, még mindig felkeresték őt a vidéki gyógyszerészek és papok, hogy valamit tanuljanak tőle. Üldöztetését maga *Marienburg* is kiemeli naplójában, de segíteni nem tud. Magányában még arra is van ereje, hogy *Linnét* maga alkotta magyar műszavaival szólaltassa meg, amit a „Magyar Hírmondó” (1781 38. sz.) *Benkő* külön érdemének tud be. Halála előtt is ilyen törekvései voltak [8], de csak töredékek maradtak fenn írásából; főleg levéltöredékek a protomedikussal folytatott levelezésből. Ezek a töredékek [9] elárulják, hogy mennyire ismerte a gyógynövényeket, kora gyógyszerészetét és ezek kémiaját.

Megható szavakkal-adatokkal meséli el élete 10 esztendejét a „Magyar Hírmondó” (1780 évi 765. old.). Sárguló lapjain közli, hogy milyen növényeket termesztett, hol és merre járt. De akkor már a nagy családások korát élte. Ezt tetézte, hogy *Linné* rendszeréről áttért *Scopoli* rendszerére (1785), az egészségügyi tanács határozott kívánságára. Munkái sorra veszttek el: az első *Linné*-fogalmazványa a nagyenyedi könyvtárban égett el 1848-ban, de első herbáriuma is már 1784-ben tűzvész martaléka lett. Nagy ásványgyűjteményét *Köpeczen* ajándékozta el és annak is nyoma veszett, mint ahogyan nem tudunk azokról a kéziratairól sem, melyek hosszú ideig voltak a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár tulajdonában. Úttörő volt, de kortársai kegyetlenül semmisítették meg eredményeit, bár „üldözőit teljesen elmosta” az évszázadok jótékony, tisztító vize. Növekvő jó híre irigységet keltett az obskúrus világban és végezetül, hogy mindent betetőzzenek, paptársai álltak elő igen súlyos politikai és társadalmi vádaskodásokkal. Bűnül rótták fel azt, hogy kötelességének tartotta összeesküdni a vadházasságban élő párokat és „... még vegyes házasságokat is megáldott”. A nagyvilág nem tudott és nem is vett tudomást erről a csúnya esetről, de annál inkább a református konzisztórium. Kimarták őt a társaságból, el kellett hagynia a köpeczi parókiát. Igen

nagy nyomorba került, gyógynövények árusításából tengette életét és csak a halál volt kegyes hozzá, amikor paptársai intrikái elől elragadta.

Mikó már említett könyvében így írt: „Kislelkű gyalázóit, megrovólag említi a történelem, nevéket pedig, közönséges lényekkel együtt máris eltemette a feledés poia.” Végezetül még egy csendes hírt, de ezt már 1869-ből; amikor *Orbán Balázs* felkereste sírját és keserűen jegyzi meg: „Dudva és üröm tenyészik füves kertjének helyén, mintha jelképezni akarná, hogy e nagy szellem fenéig ürítette a keserűség poharát: mintha a természet gyászolná e magasröptű értelemnek itt történt megaláztatását.” Joggal tarthatja nyilván a magyar gyógyszerészet, vegyészlet *Benkő József* szellemi Pantheonjában.

IRODALOM

1. „Magyar Hírmondó” 643. old., soproni kiadás (1780). — 2. „Középpajtai dohány”. Kolozsvár (1792); „Skumpia-cetfáról”. Kolozsvár (1796); „Principatus Transylvaniae” (1778). — 3. *Fuss, M.* „Verzeichniss der Pflanzen und der wichtigsten Synonymen” Hermannstadt (1846). — 4. *Mikó*: „Benkő József élete és munkái” Pesth (1867); és *Orbán B.*: „Székelyföld, III” Pest (1869). — 5. „Magyar Irodalmi Lexicon” I költ. Bpest (1963). — 6. *Seiverts, I.* „Nachrichten” Pressburg (1785). — 7. *Reuss, Ch. F.* „Compendium botanices”. Ulm (1774). — 8. *Gombóc, E.* „Adatok az újabkori magyar botanika történetéhez” Orsz. Nőképző. Egyes. 1910/11 évi ért. Bp. — 9. *Orient Gy.*: „Gyógysz. Múzeum” *Mauksch* 1790 előtti adatai Kolozsvár (1918)

Г. Сепешши: *Забутый фармацевт Трансильвании из 18. века*

Автор вспоминает многостороннюю деятельность забытого фармацевта Йозеф Бенкё (1740—1814), жизнь выдающегося полигистора, химика, ученого-ботаника

G. Szepessy: *A forgotten pharmacist of Transsylvania of the 18th Century*

József Benkő (1740—1814), an outstanding pharmacist and polyhistor of his time, performed valuable work in chemistry and botanics. The life and activities of the scientist of exceptional talents are recalled.

G. Szepessy: *Ein vergessener Apotheker aus Siebenbürgen aus dem 18. Jahrhundert*

Die mannigfaltige Tätigkeit von József Benkő (1740—1818), Apotheker und Polyhistor, wird bekanntgegeben

(Magyar Vegyészeti Múzeum, Várpalota)

Közlésre érkezett 1972. II. 15

HORMONBEÜLTETÉSEK JÓ EREDMÉNYEI

B. S.: Öst. Ap. Ztg. 26 (20), 348 (1972).

Angliai tapasztalatok szerint 1000, ötven éven felüli nő és 300, hatvan éven felüli férfi szexuálhormon-implantációja kedvező eredménnyel járt. A nők esetében nem mutatkoztak depressziós jelenségek, fáradtságérzés vagy kedélyhullámzás, a férfiak ellenőrzésekor pedig nem tapasztaltak prosztatatazavarokat vagy impotenciára utaló jeleket.

Ugyanazon szexuálhormonok per os adagolásával az előbbiekkal párhuzamosan végzett eltérő hatás okainak kiderítésére folynak a vizsgálatok (190).

R. B.

GYÓGYKURÁK A MÁRAMAROSI SÓBÁNYÁBAN

B. S.: Öst. Ap. Ztg. 26 (20), 348 (1972).

A Kárpát-Ukrajna legdélibb részén fekvő vidékén a Maramarosszka Solotvina nevű sóbányában nemrég kórházat létesítettek asztmában és súlyos bronchitisben szenvedő betegek gyógyítására. Az intézet a már a bronzkor óta használatban volt sóbányák hatalmas csarnokainak bejáratánál helyezkedik el. A betegek beléggzik a bánya sóval telített levegőjét. Ezekkel a természetes sóinhalációkkal elért gyógyulási eredmények egészen kitünőek (191).

R. B.